

INSAN HUQÍQLARÍ HÁM ISLAM QÁDIRIYATLARÍNÍN TÁRBIYALÍQ ÁHMIYETI**Ametov Axmet Qulametovich** – *assistent oqitwshi*ahmetamitov6@gmail.com*Ajiniyaz atundağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti***ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ИСЛАМСКИХ ЦЕННОСТЕЙ****Аметов Ахмет Куламетович** – *ассистент преподаватель**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF HUMAN RIGHTS AND ISLAMIC VALUES****Ametov Akhmet Qulametovich** – *assistant teacher**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch soʻzlar: inson huquqlari, erkinliklari, vijdon erkinligi, eʼtiqod erkinligi, konstitutsiya, qadriyat, diniy qadriyat, umuminsoniy qadriyat, ezgulik.

Rezyume. Maqolada inson huquqlari va Islom qadriyatlarining zamonaviy jamiyatdagi oʻrni, ularning tarbiyaviy ahamiyati hamda insonni komil shaxs sifatida shakllantirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, Oʻzbekiston Respublikasining yangi Konstitutsiyasida inson huquqlari, vijdon va din erkinligi kafolatlari tahlil qilinib, Qurʼoni Karim va hadislar asosida Islom qadriyatlarining tarbiyaviy mohiyati ochib berilgan.

Ключевые слова: права человека, свободы, свобода совести, свобода вероисповедания, конституция, ценность, религиозная ценность, общечеловеческая ценность, добродетель.

Резюме. В статье рассматриваются права человека и значение исламских духовных ценностей в формировании и воспитании современной развитой личности. Анализируются гарантии свободы совести и религии в обновленной Конституции Республики Узбекистан, а также воспитательное значение исламских ценностей на основе Корана и хадисов.

Key words: human rights, freedoms, freedom of conscience, freedom of religion, constitution, value, religious value, universal human value, virtue.

Summary. The article explores human rights and the importance of Islamic spiritual values in shaping and educating a modern, developed personality. It analyzes the guarantees of freedom of conscience and religion in the renewed Constitution of Uzbekista.

Kirisiw. Inson huqıqları máselesi búgingi kúnde dúnya kóleminde eń áhmiyetli qádiriyatlardan biri sıpatında qaraladı. İnsannıń jasaw, pikirlew, iseniw, sóylew, múlkke iyelik etiw sıyaqlı tábiyiy huqıqları áyyemnen insaniyattıń eń joqarı qádiriyatlardı esaplanadı.

Ğárezsiz Ózbekstan inson huqıqların qorgaw, erkinliklerdi kepillew hám puqaralardıń abırayın joqarlatıw jolında áhmiyetli nátiyjelerge eristi. Ásirese, 2023-jıl 30-aprel kúni xalıq referendumı arqalı qabıl etilgen jańa redaksiyadağı Ózbekstan Respublikası Konstituciyası bul baǵdarda bekkem huqıqıy tiykar boldı [10].

Islam dini de insandı eń joqarı janzat dep tán aladı. Quranı kárimde hám hádisler toplamında inson qádiri, huqıqı hám erkinligi joqarı qádiriyat sıpatında talqılanadı. Sonıń ushın inson huqıqları hám islam qádiriyatlarınıń únlesligi tárbiya procesinde ayrıqsha áhmiyetke iye.

Ádebiyatlar analizi. Inson huqıqları hám diniy qádiriyatlar máselesi haqqındağı kózqaraslar social-filosofiyalıq izertlewlerdiń hámıyshe áhmiyetli mashqalaları bolıp kelgen. Ásirese, búgingi globalasıw dáwirinde kóplegen izertlewshiler inson hám jamiyet arasındağı qatnasıqlar, milliy hám diniy qádiriyatlardıń kelip shıǵıwındağı filosofiyalıq faktorlarǵa ayrıqsha itibar qaratıp kelmekte.

Inson huqıqları hám diniy qádiriyatlardı baylanıslı kózqaraslar shet el hám jelgili izertlewshilerdiń de itibarınan shette qalǵan emes. Keyingi jılları bul temaǵa baǵıshlangan bir qatar ilimiy izertlewler, monografiya hám ilimiy maqalalar basıp shıǵarıldı. Olardıń miynetlerinde inson huqıqların támiyinlew hám diniy qádiriyatlardıń rawajlanıwınıń ádep-ikramlılıq táreplerin qalıplestiriw menen baylanıslı kóplegen mashqalalar hár tárepleme

talqılanadı. Máselen, T.Byurgental [1], V.M.Juykov [2], D.Kaufmann [3], J.Bazarbaev [4], Q.Nazarov [5], G.Saparova [6], Yu.Xolikov [7], A.Allaniyazov [8] sıyaqlı ilimpazlardıń izertlewlerin ayrıqsha atap ótiw lazım.

Talqlaw hám nátiyjeler. Jańa Ózbekstanda ğárezsizlik jıllarında burıńǵı dáwirden pútkilley ózgeshe bolıp, jurtımızda inson huqıqları hám erkinlikleri kepilligi ushın zárúrli shárt-sharayatlar jaratılǵanlıǵı menen ayrıqsha ajralıp turadı. Konstituciyamızda inson huqıqları hám erkinliklerine kepillik beretuǵın huqıqıy mexanizm jaratılǵan.

Birlesken Milletler Shólkeminiń 1948-jılı qabıl etilgen Inson huqıqları deklaraciyasında bul máselege ayrıqsha itibar berilgen. Dekloraciyanıń 18-statıyasında «Hár bir inson ... hújdan hám din erkinligi huqıqına iye» [9] – dep ayrıqsha atap kórsetilgen. Ğárezsiz Ózbekstan Respublikası inson huqıqları boyınsha xalıq aralıq ólshemlerdi tán aladı, bul tarawda qabılǵan hújjetlerge, sonıń ishinde dinge múnásiybet boyınsha hújjetlerge de qosılǵan.

Jańalangan konstituciya úshinshi renessanstı qurıw jolında bekkem huqıy tiykar bolıp xızmet etpekte. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevtıń aytqanıday jańalangan konstituciya barlıq qatlam mápleriniń inabatqa alınǵanlıǵı, onı islep shıǵıwda xalıqtıń belsene qatnasqanlıǵı, bul hújjetin haqıyqıy xalıq konstituciyası bolǵanınan derek ekenligin atap ótgen edi. Jańalangan konstituciya inson hám puqaranıń tiykarǵı huqıqları, erkinlikleri hám minnetleri degen arnawlı bólim ajratılǵan. 19-statyada «Ózbekstan Respublikasında insannıń huqıq hám erkinlikleri xalıq aralıq huqıqtıń ǵalabalıq tán alınǵan normalarına tiykarlanıp hám de usı konstituciyaǵa muwapıq tán alınadı hám kepillenedi. Inson huqıq hám erkinlikleri

hár kimge tuwılǵanınan baslap tiyisli boladı. Ózbekstan Respublikasında barlıq puqaralar birdey huqıq hám erkinliklerge iye bolıp, jınısı, rasası, milleti, tili, dini, isenimi, sociallıq shıǵısı, jámiyetlik awqalınıń ayırmasılıǵına qaramastan nızam aldında teń» – delingen.

Jańa Ózbekstan suveren, demokratiyalıq, huqıqıy, sociallıq hám dúnyalıq mámleket bolıp tabıladı. Dúnyalıq mámleket diniy isenimdi pútkilley biykarlaytuǵın qudaysızlar jámiyeti emes, kerisinshe dúnyalıq mámleketlerde demokratiyalıq principler tiykarında dinge húrmet kórsetiledi, oǵan eldegi ruwxıy-mádeniy, tariyxıy, diniy qádiriyaatlar jámiyetlik kóz qarasar sistemasınıń eń áhimiyetli teń huqıqlı buwını dep qaraladı. Jańalangan konstituciya da insanlar ushın basqa erk hám huqıqlar menen birge hújdan erkinligi, qálegen dinge iseniw yamasa hesh qaysısına isenbew huqıqına kepillik berilgen. Tiykargı nızamnıń 35-statyasında «Hújdan erkinligi hámme ushın kepillenedi. Hár kim qálegen dinge iseniwge yamasa hesh bir dinge isenbew huqıqına iye. Diniy kóz qaraslardı májbúriy síndiriwge jol qoyılmaydı» [10] – dep ayırıqsha atap kórsetilgen.

Qurani Kárim hám Hádisi Sháریفlerde insanıń Alla hám sháriyatdaǵı haq-huqıqları insan paydalanıwı zárúr bolǵan ayırıqsha huqıqlar misalında kórsetip berilgen. Misalı, Qurani Kárimnıń 256-ayatında Islam dininiń ádalatlılıǵı bılay táriyiplenedi: “Dinde zorlıq joq, sebebi, tuwrı jol aljasıq joldan payda boldı. Jetkilikli, kim shaytan (yamasa butlar) dı biykarlap, Allaǵa iman keltirse, demek, ol bekkem isenimdi uslaptı. Alla esitiwshi hám bilgıwshıdur” [11].

Hádisi Sháریفlerde insanıń qádir-qımbatın kemsitiwge jol qoyılmaslıǵı, onıń abıray mártebesin tókpeslikke, hár kimniń sır saqlawı, erkin oylawı, erkin sóylewi sıyaqlı jeke huqıqları menen birge, onıń mülkke iye bolıwı, turar jaylı bolıwı jáne onıń qol qatılmaslıǵı sıyaqlı hár qıylı social huqıqları hám sháriyat talaplarına hám nızamlarına muwapıq tárizde qorǵaw zárúrligi óz kórinisin tapqan.

Qádiriyaat sózi arapsha «qádir» sózinen alınǵan, qádiriyaat dep adamlardıń ómiri, rawajlanıwı hám keleshegi ushın áhimiyeti bolǵan jámiyetlik, ekonomikalıq, sociallıq hám ruwxıy qubılıslardıń sistemasına aytamız. Qádiriyaatlarda ulıwma insanıy hám milliy-ruwxıy mádeniyat sáwlelenedi. Qádiriyaatlar milliy hám ulıwma insanıy bolıp bólinedi. Ulıwma insanıy qádiriyaatlar barlıq milletler ushın tán boladı. Ulıwma insanıy qádiriyaatlar milliy qádiriyaatlarda sáwlelenedi, al ekinshi jaqtan milliy qádiriyaatlar ulıwma insanıy qádiriyaatlar dárejesine ósip jetiwi múmkin, sóytıp olar birin biri baytıp hám tolıqtırıp baradı. Máselen, Muxammed Musa al-Xorezmiy, Farabiy, Ibn Sino, Beruniy hám taǵı basqa ilimpazlardan ál-Buxariy, Imam at-Termiziy, Yassawiy, Baxawaddin Naqshbandiy, Najimaddin Kubra hám taǵı basqa allamalardıń ruwxıy miyrası milliy shegaradan shıǵıp pútkil shıǵıs hám dúnya xalıqlarınıń ulıwma insanıy qádiriyaatlar dárejesine kóterilgen. Qádiriyaatlar ózleriniń xarakterine qaray materiallıq hám ruwxıy qádiriyaatlar, hárezket etiw sheńberinde ulıwma insanıyılıq, regionallıq, milliy hám diniy qádiriyaatlar bolıp bólinedi. Insannıń ózi jámiyettiń eń ullı, joqarı dárejedegi qádiriyaatı bolıp tabıladı. Bunı ullı qaraqalpaq oyshılı Ájiniyaz bılayınsha táriyiplegen edi: «Bul dúniyanıń kórki adam balası». Insannıń eń tiykargı, biybaha qádiriyaat ekenligi dúnyalıq ǵana emes, al diniy qádiriyaatlar sistemasında da ayırıqsha tán alınadı. «Alla jer

hám pútkil álemde insan ushın jarattı», – dep táriyiplenedi muqaddes kitaplarda.

Islam qádiriyaatları xalqımızdıń jasaw tárzi sıpatında ómirimizdiń mazmunına sińisip ketken. Ótken áwladlarımız húrmet penen orınlap kelgen diniy qádiriyaatlar, Oza hayt, qurban hayt, súnnet toyı, músiybetke baylanıslı úrp-ádetler, ata-analardı húrmet, jası úlkenlerge hám jetim jesirlerge múriwbet, ilimli bolıwǵa umtılwı, shańaraqtı bekkemlew, ustazlardı húrmetlew, watandı súyiw, ótkenderdiń qábirin zıyarat etiw hám eske túsiw jáne basqada usınday islamıy qádiriyaatlardı jatadı. Islamıy qádiriyaatlardıń tiykargı ideyaları Qurani Kárimde, payǵambarımızdıń hádíslerinde, olardıń negizine jaratılǵan sháriyatta da sáwlelengen.

Islamıy qádiriyaatlardıń tiykargı mánisleri hám kórinisleri iman, islam hám ehsan túsiniklerinde óz sáwleleniwini tabadı. Ulıwma alǵanda, ehsan joqarı dárejedegi qádiriyaat bolıp, ol óz ishine insanıń basqalardı isleytuǵın barlıq jaqsılıqların óz ishine aladı. Olardıń ishinde eń baslısı ata-analardı qoldan kelgenshe jaqsılıq islew, álemnen ótkennen keyinde olardıń ruwxın shad etip turıw, eslew kiredi. Keń mániste alǵanda ehsan pútkil islamıy qádiriyaatlardı shın kewilden orınlawdı ańlatadı. Házirgi kúndelikli turmista bul qádiriyaatlardıń baslısı haq kewillilik, hadal is-hárezketler hám oy-pikirler túsiniledi. Misal etip aytqanda, shákirttiń ustazına islegen izzet ikramı hám ustazdıń kórsetpelerin buljıtpay orınlawda shın mániste, ehsan túsinigine kiredi.

Islamıy qádiriyaatlar házirgi kúnde de úlken tárbiyalıq funkciyalardı atqarmaqta. Islam qádiriyaatlarda basqalardıń haqın jew, paraxorlıq, giyabentshilikti qaralagan. Haram islerden awlaq júriwge, insaplı, diyanatlı, imanlı, halal, pák, sabır-taqatlı, nápsin tiyiwǵa tárbiyalangan. Islamıy qádiriyaatlardıń tiykargı ideyaları Qurani Kárimde, payǵambarımızdıń hádíslerinde olardıń negizinde jaratılǵan sháriyatta sáwlelengen. Olarda tárbiya, ádep-ikramlılıq, óz-ara doslıq qatnaslar, mehir aqıbet, páklik, ádillik qusaǵan qádiriyaatlar keń túrde tarqalǵan, tuwısqanlar, ata-ana hám perzentlerdiń huqıq máselesi adamgershilikli túrde sheshilgen.

Sháriyatta Alla tárepinen ruxsat etilgen nárseler hadal, al qadaǵan etilgenleri haram dep belgilengen. Islamda hadallıq penen islewshilerdi qollap quwatlanadı, al haram islewshiler bul dúnyada qaralanadı, ol dúnyada jazalanadı. Haram unamsız islerdiń qatarına mınalar kiredi, jaramlı bola tura jumıssız júriw, buzǵınshılıq etiw, ata-anasınan teris pátiya alıw, palkerlerge iseniw, sıyqırshılıq penen shuǵıllanıw, ırım islew, adam ólgende dawıs shıǵarıp jılaw, sawda-satıqta qıyanet etiw, birewdiń haqına hám amanatına qıyanet etiw, ant ishiwshilik, sútخورlıq, birewdi mazaqlaw, giybaat ayıw, dóhmet jala jabıw, guman etiw, adamnıń sırtınan jamanlaw, ótirik sóylew, abıray tógiw, adam óltiriw, biyopalıq hám taǵı basqa takabbirlik, menmenlik, dańqparazlıq, maqtanshaqlıq, sıqmarlıq, ısırapgershilik, uyatsızlıq, basqaǵa jamanlıq islew, basqanı kórealmawshılıq, adamnıń janına qastıyanlıq etiw, sawatsızlıq, basqalardıń mal-mülkine, bala-shaǵasına kóz alartıp qaraw musulmanshılıqqa oǵada jat nárseler dep qaralǵan. Islam qádiriyaatlarında tábiyatqa, qorshaǵan ortalıqqa mehir-muxabbatlı bolıw, suwdı, hawanı, topıraqtı, haywanat hám ósimliklerdi asırap abaylap saqlaw násiyatlanadı. Gárezsizlik jıllarında islamıy qádiriyaatlar qayta tiklenip, ata-babalarımız húrmet penen orınlap

kelgen biybaha qádiriyatlarınan Qurban hayt hám Oraz hayt bolıp, olar bolatuǵın kún Prezidentimiz pármanı boyınsha hár jılı demalıs kúni hám bayram seyilleri ótkerilmekte.

Juwmaq. Ulıwmalastırıp aytqanda Insan huqıqları hám Islam qádiriyatları jámiyet rawajlanıwında eń áhmiyetli

ornı bar eki negizgi túsiniq. Bular bir-birin tolıqtırıp, jas áwladtı kamil insan etip tárbiyalawda úlken rol oynaytın eki negizgi baǵdar bolıp tabıladı. Tálim-tárbiya sistemasında bul eki baǵdardıń úylesimli qollanıwı jas áwladtıń túrli jaqtan qalıplesiwine, jámiyette ádillik, tınıshlıq hám ruwxıy baylıqtıń orıawına tiykar boladı.

Ádebiyatlar

1. Томас Бюргенталь. Международные права человека. – Алматы: «Ғылым», 1999.
2. Жуйков В.М. Проблемы гражданского процессуального права. – Москва: «Городец», 2001.
3. Kaufmann D. Civil Liberties, Democracy, and the Performance of Government Projects (with J.Isham & Pritchett, L.) World Bank Economic Review, Vol. 11, № 2. – P. 219-242,
4. Bazarbaev J. Ruwxıyatımız marjanları yamasa úlgi el úlkenin kóregenli el ótkenin qádirleydi. – Nókis: «Bilim», 2008.
5. Назаров Қ. Қадриятлар фалсафаси (Аксиология). – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2004
6. Saparova G. Qoraqalpoq xalqi ma'naviy-diniy madaniyati rivojiga milliy o'zlikni anglashning ta'siri. Fals.fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2019.
7. Xoliqov Y.O. Millatlararo bag'rikenglik madaniyati insonparvarlik va tinchlikning asosiy tamoyili sifatida. // Eurasian journal of academic research. Volume 1, issue 9, December, 2021. – P. 420-425.
8. Allaniyazov A.B. O'quvchilarda qadriyatli munosabat tajribasini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari Ped.fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Nukus, 2024.
9. Inson huquqlari. Inson huquqlari tug'risidagi xalqaro bill. – Toshkent: «Adolat», 1992.
10. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: «O'zbekiston», 2023.
11. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjiması. Abdulaziz Mansur tarjiması va izohlari. – Toshkent: Islom universiteti, 2001.